
БОРИСОВА А.О.,
завідувач кафедри іноземних мов,
керівник Центру міжнародної
освіти та співробітництва,
Харківський державний
університет харчування та
торгівлі, м. Харків

ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ КАРТИНИ СВІТУ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ МІЖКУЛЬТУРНОЇ АДАПТАЦІЇ У КРАЇНІ НАВЧАННЯ

Предмет дослідження – динаміка показників міжкультурної адаптації та змістових особливостей картини світу студентів-іноземців в період навчання в українському виші. Показано, що протягом навчання зростає здатність до реалізації конструктивних стратегій адаптації, зростає суб'єктивна задоволеність якістю життя та знижується інтенсивність переживання культурного шоку. Доведено, що позитивні зміни у змістових особливостях картини світу є досить незначними. Обґрунтована необхідність запровадження програми психолого-педагогічного супроводу міжкультурної адаптації іноземних студентів з метою оптимізації їх картини світу.

Ключові слова: картина світу, студенти-іноземці, міжкультурна адаптація, психолого-педагогічний супровід.

Предмет исследования – динамика показателей межкультурной адаптации и содержательных особенностей картины мира студентов-иностранцев в период обучения в украинском вузе. Показано, что в течение обучения возрастает способность к реализации конструктивных стратегий адаптации, увеличивается субъективная удовлетворенность качеством жизни и снижается интенсивность переживания культурного шока. Доказано, что позитивные изменения в содержательных особенностях картины мира являются достаточно незначительными. Обоснована необходимость

внедрения программы психолого-педагогического сопровождения межкультурной адаптации иностранных студентов с целью оптимизации их картины мира.

Ключевые слова: картина мира, студенты-иностранцы, межкультурная адаптация, психолого-педагогическое сопровождение.

The article of research – is dynamics of indexes of cross-cultural adaptation and content descriptions of the world-image of students-foreigners during educating. Research results show positive changes in the indexes of cross-cultural adaptation success during four years of studies. It is educed that during studies a capacity for constructive strategies of cross-cultural adaptation is growing. It is educed that during four years of studies the estimations of subjective quality of life increase and the depth of experiencing of culture shock diminishes. It is found out, that at the ordinary terms of organization of educational process positive transformations of the world-image content descriptions are not enough. The necessity of realization of the program of psychological accompaniment of process of cross-cultural adaptation of foreign students in the country of educating is reasonable. Reasonably, that the result of realization of this program – optimization of world-image of students-foreigners.

Key words: world-image, students-foreigners, cross-cultural adaptation, psychological accompaniment.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань розвитку вітчизняної системи вищої освіти є забезпечення її відкритості та конкурентоспроможності на європейському та світовому ринку освітніх послуг. Висока якість освіти, змістовний перелік напрямів підготовки фахівців із вищою освітою, фінансова доступність та інші чинники вже роблять українські виші досить привабливими для іноземних студентів, що зумовлює зростання потоку освітніх мігрантів, які прибувають в Україну з інших держав. Для кожного з цих молодих людей досягнення

актуальної на цьому етапі життєвого шляху мети – отримання вищої освіти – значною мірою залежить від успішності соціально-психологічної адаптації до нових соціокультурних умов країни навчання. Отже, визначення механізмів та чинників міжкультурної адаптації іноземних студентів у країні навчання є досить важливим завданням сучасної вікової та педагогічної психології.

Аналіз досліджень та публікацій. Міжкультурна адаптація будь-якого мігранта, у тому числі освітнього, представляє собою вид адаптації, що відбувається внаслідок виникнення

міжетнічних контактів, взаємодії з новою культурою та етносом, це процес, за умов успішного завершення якого «людина досягає відповідності (сумісності) з новим культурним середовищем, приймаючи його традиції як свої власні та діючи у відповідності до них» [4, с. 326]. Зовнішніми проявами успішної міжкультурної адаптації є активна конструктивна участь людини в соціальному та культурному житті нового соціуму, повноправна взаємодія з її представниками. До внутрішніх проявів відносять відчуття психологічного благополуччя та насиченості життя важливими позитивними подіями [4].

За будь яких умов, навіть сприятливих, процес соціально-психологічної адаптації у новому соціокультурному середовищі пов'язаний із суттєвим нервово-психічним та фізичним навантаженням та супроводжується певними негативними переживаннями, які позначають запропонованим К. Обергом поняттям «культурний шок». Проявами цього психічного феномену, що зумовлюється виниклим на рівні свідомості та підсвідомості конфліктом культурних норм, є: підвищена напруга, пов'язана з зусиллями, потрібними для досягнення успішної соціально-психологічної адаптації; відчуття втрати (рідних, друзів, статусу, власності та ін.); відчуття відстороненості представників нової культури, знедоленості внаслідок неприйняття оточуючими; дисбаланс у рольовій сфері; безпредметна тривога, здивування, навіть відрива та обурення від визначених культурних розбіжностей; відчуття безпорадності, соціальної неадекватності, безпомічності, нездатності впоратися з новим середовищем [5].

У вітчизняних психологічних дослідженнях міжкультурної адаптації культурний шок визначають як нега-

тивний психічний стан, «який виявляється в почутті безсилля, депресії або роздратування учасника міжкультурної комунікації і який є результатом нерозуміння або несприйняття окремих складових іншої культури або культури в цілому» [1, с. 187]. На сьогодні описано досить різноманітну симптоматику цього негативного явища: постійне занепокоєння побутовими умовами (якістю води та продуктів харчування, санітарним станом житла, чистотою посуду, постільної білизни та одягу), страхи щодо контактів з іншими людьми, ворожість, гнів та роздратування щодо представників країни перебування, порушення сну, депресія, загальна тривожність та недовірилівість, невпевненість у собі, відчуття втрати контролю над ситуацією та самоконтролю, психосоматичні розлади [4].

За умов успішного подолання культурного шоку та ефективного пристосування до нових умов можливе виникнення позитивних ефектів міжкультурної адаптації – самоактуалізації та особистісного зростання, збагачення внутрішнього світу, розширення репертуару моделей поведінки, розвитку життєвих сил, появи позитивного життєвого досвіду, збільшення суб'єктивної задоволеності життям, формування навичок ефективної взаємодії з представниками різних культур, розвитку соціальної активності та відповідальності [3; 4].

Зазначені обставини та особливості перебігу міжкультурної адаптації студентів-іноземців дозволяють віднести її до надзвичайних життєвих ситуацій, що є факторами суттєвих трансформацій у психіці людини.

Доречно припустити, що найбільш важливим феноменом, який зазнає суттєвих змін під час перебування у країні навчання, є «картина світу» – «особистісно зумовлене, від початку

невідрефлексоване, інтегративне ставлення суб'єкта до себе та оточуючого світу, що несе у собі ірраціональні установки, що є в суб'єкта» [2, с. 40]. Вважається, що саме це світоглядне утворення підлягає найбільшому тиску з боку етно-культурних особливостей нового суспільства та зазнає найсуттєвішої трансформації під час міжкультурної адаптації.

З іншого боку, саме картина світу допомагає людині орієнтуватися у тому, що відбувається, приймати більш менш адекватні рішення та реалізовувати їх у цілеспрямованій поведінці [2]. Виходячи з цього, доречно припустити, що не тільки картина світу змінюється під час пристосування до нових соціокультурних умов, але й особливості первинно сформованої картини світу самі є суттєвим фактором адаптації та зумовлюють успішність професійного становлення, особистісного розвитку та психічного благополуччя студента-іноземця у країні навчання.

Результати наших попередніх досліджень дозволили встановити, що певні змістові особливості картини світу студентів-іноземців взаємопов'язані з характеристиками успішності їх міжкультурної адаптації у країні навчання. Так, було визначено, що показники високої ефективності пристосування до нових соціокультурних умов (сформованість адаптивного та інтерактивного стилів адаптації, високий рівень суб'єктивної якості життя, помірне переживання культурного шоку) пов'язані з позитивним образом-Я та образом інших людей; уявленнями про доброту, справедливість, контрольованість оточуючого світу, високим рівнем осмисленості життя та вірою у винагороджуваність життєвих зусиль. Такі результати частково підтвердили уявлення про те, що картина світу

є фактором міжкультурної адаптації іноземних студентів та має суттєве значення для процесів їх пристосування до нових умов навчання та життя в Україні.

Актуальним завданням подальших досліджень є вивчення змін, що відбуваються у змістових особливостях картини світу студентів-іноземців під час їх міжкультурної адаптації у країні навчання (Україні). Розв'язання цього завдання дозволить визначити, чи відбувається оптимізація картини світу природно під впливом часу, або розвиток її позитивних змістових особливостей потребує розробки та впровадження відповідних програм психолого-педагогічного супроводу.

Метою цієї роботи було визначення динаміки показників міжкультурної адаптації та змістових особливостей картини світу студентів-іноземців.

Виклад основного матеріалу дослідження

Дослідження проводилося на базі вищих навчальних закладів IV рівня акредитації м. Харкова. Вибірку склали 214 іноземних студентів (вік: 19 – 25 років; громадянство: Китай, країни Африки, арабські країни та країни сходу колишнього СРСР).

На першому етапі дослідження було порівняно показники успішності міжкультурної адаптації студентів-іноземців першого курсу на початку та після півроку навчання. Для оцінки особливостей динаміки характеристик ефективності адаптаційного процесу протягом наступних років навчання використовувався метод поперечних зрізів (вивчалися особливості іноземних студентів 2 – 4 курсів).

Особливості міжкультурної адаптації іноземних студентів у країні навчання (Україні) вивчалися за допомогою Опитувальника адаптації особистості до нового соціокультур-

Таблиця 1

Показники успішності міжкультурної адаптації іноземних студентів протягом навчання в Україні

Курси*	Показники адаптації за тестом Л. Янковського						Суб'єктивна якість життя	Культурний шок
	Адаптивність	Конформність	Інтерактивність	Депресивність	Ностальгія	Відчуженість		
1 (1)	7,21	9,81	6,81	7,34	7,61	7,59	20,61	3,91
1 (2)	7,65	9,24	7,25	7,98	9,24	9,24	18,24	5,63
2	8,39	10,19	8,54	8,56	10,35	10,78	17,14	4,24
3	9,25	9,83	9,22	7,84	9,31	9,02	21,34	3,21
4	9,41	10,12	9,19	7,32	7,84	7,51	24,37	3,15

Примітки: * – 1(1) – перший курс на початку навчання, 1(2) – перший курс після півроку навчання.

ного середовища Л. Янковського. Показники переживання та суб'єктивної оцінки успішності процесу пристосування до нових умов досліджувалися за допомогою Методики на виявлення ступеня вираженості культурного шоку І. Мнацаканян та Методики оцінки якості життя Р. Еліота в адаптації Н. Водоп'янової.

Кількісні показники динаміки успішності міжкультурної адаптації студентів-іноземців наведено у табл. 1.

Результати, наведені у табл. 1, вказують на наявність суттєвих змін у стратегіях соціально-психологічної адаптації іноземних студентів до нових соціокультурних умов. Так, у досліджуваних протягом навчання поступово значно зростає прагнення до самореалізації, рівень соціальної активності, впевненість у стосунках з оточуючими, прагнення до планування майбутнього (шкала «адаптивність» Опитувальника Л. Янковського); прийняття нового середовища, налаштованість на розширення соціальних зв'язків, готовність до самоперетворення, самоконтроль з урахуванням діючих соціальних норм (шкала «інтерактивність»). Статистично зна-

чуці (при $p < 0,05$) розбіжності виявлено між студентами 1, 2 та 3 курсів. Оцінки за дезадаптивними стратегіями соціально-психологічної адаптації («депресивність», «ностальгія», «відчуженість») зростають з першого по другий курс та знижуються на четвертому році навчання до початкового рівня – статистично значущі розбіжності (при $p < 0,05$) встановлено між оцінками 1 курсу на початку та після півроку навчання і студентами 2, 3, 4 курсів.

Дані табл. 1 також вказують на значущу (при $p < 0,05$) динаміку суб'єктивних показників адаптованості. Відзначено зниження суб'єктивної якості життя з першого по другий роки навчання з наступним поступовим зростанням до четвертого курсу (статистично значущі при $p < 0,05$ розбіжності встановлено між всіма оцінками). Глибина переживання культурного шоку зростає протягом першого півроку навчання, на другому курсі зменшується до початкових значень, а на третьому курсі стає ще слабкішою – статистично значущі при $p < 0,05$ розбіжності встановлено між оцінками студентів 1 курсу (на початку та після півроку навчання), 2 та 3 курсів.

Таблиця 2

Змістові особливості образу-Я в картині світу іноземних студентів протягом навчання в Україні

Курси*	МДМС:добро зичливість	МДМ: лідерство	ОД			АХ		СЖО: Локус контролю-Я	ШБП		
			Оцінка	Сила	Активність	Позитивні	Негативні		Цінність власного Я	Ступінь самоконтролю	Ступінь удачливості, везіння
1(1)	2,34	1,32	5,87	5,21	5,44	6,34	4,9	17,51	3,54	3,31	3,55
1(2)	2,14	1,15	6,01	5,29	5,61	6,4	4,7	17,94	3,51	3,37	3,43
2	1,95	1,28	6,23	5,39	5,82	6,41	4,7	17,83	3,57	3,36	3,46
3	2,22	1,32	6,54	5,64	5,93	6,5	4,5	18,01	3,62	3,41	3,36
4	2,46	1,65	7,28	5,93	6,01	6,46	4,6	18,19	3,78	3,38	3,41

Примітки: * – 1(1) – перший курс на початку навчання, 1(2) – перший курс після півроку навчання.

Отже, отримані на першому етапі дослідження дані дозволяють дійти висновку, що в показниках успішності пристосування досліджуваних до нових соціокультурних умов протягом чотирьох років навчання відбуваються певні позитивні зрушення, які за умов відсутності систематизованої психологічної підтримки міжкультурної адаптації студентів-іноземців у вишах України, є досить помірними та залишають відкритим питання визначення психологічних механізмів та факторів забезпечення психологічного благополуччя та успішного навчання освітніх мігрантів.

На другому етапі дослідження було вивчено змістові особливості картини світу студентів-іноземців протягом навчання в Україні. Особливості динаміки змісту картини світу досліджувалися за методом поперечних зрізів – порівнювалися дані обстеження студентів 1 курсу (на початку та після півроку навчання) та студентів 2 – 4 курсів. При підборі методик психодіагностики базовим положенням було уявлення про те, що структурно зміст картини світу може бути диференційований на: уявлення про себе (образ-Я), уявлення про інших лю-

дей, уявлення про навколишній світ, уявлення про своє життя [5]. Виходячи з цього було використано Метод діагностики міжособистісних ставлень (МДМС) Л. Собчик; Особистісний диференціал (ОД); Методику «Атрибутивні характеристики» (АХ) Н. Іванової; Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. Леонтьєва; Опитувальник соціальних аксіом SAS-60 М. Бонда та К. Леунга; Шкалу базисних переконань (ШБП) Р. Янофф-Бульман.

Кількісні показники динаміки змістових особливостей картини світу студентів-іноземців наведено у табл. 2 – 5.

Дані, наведені у табл. 2, показують, що за звичайних умов організації навчально-виховного процесу у змістових особливостях образу-Я студентів іноземців, який є важливим аспектом їх картини світу, майже не відбувається суттєвих змін. Статистично значущі розбіжності (при $p < 0,05$) встановлено лише між студентами 1 та 4 курсів за оцінками Особистісного диференціалу. Так, більш високим стає рівень самоповаги, самоприйняття та задоволеності собою (фактор «оцінка»), зростає впевненість у собі, схильність покладатися на власні сили в складних ситуаціях, незалежність (фактор

Таблиця 3

Змістові особливості образу інших у картині світу іноземних студентів протягом навчання в Україні

Курси*	МДМС: доброзичливість	ОД			АХ		ШБП: Доброта людей	SAS: Соціальний цинізм
		Оцінка	Сила	Активність	Позитивні	Негативні		
1(1)	0,84	5,24	5,31	5,46	5,63	6,78	3,59	3,64
1(2)	0,81	5,23	5,29	5,41	5,59	6,93	3,51	3,71
2	0,89	5,37	5,47	5,79	5,81	6,74	3,61	3,69
3	0,87	5,56	5,51	5,82	5,99	6,75	3,65	3,88
4	0,91	6,01	5,6	6,24	6,24	6,63	3,64	3,71

Примітки: * – 1(1) – перший курс на початку навчання, 1(2) – перший курс після півроку навчання

«сила»), розвиваються уявлення про себе як людину активну, енергійну, товариську, емоційно чуйну (фактор «активність»).

Суттєвих змін в уявленнях про власну доброзичливість та лідерські якості за Методикою МДМС Л. Собчик не виявлено. Кількість позитивних та негативних характеристик у змісті етнічних автостереотипів також не зазнає статистично значущих трансформацій протягом усіх чотирьох років навчання. Не змінюються також уявлення про здатність контролювати події власного життя (шкала «локус контролю-Я» Тесту СЖО) та зміст базових переконань щодо цінності власного Я, ступеня самоконтролю, міри власної удачливості за Опитувальником ШБП Р. Янофф-Бульман (див. табл. 2).

Дані табл. 3 свідчать, що у змісті картини світу іноземних студентів стосовно образу інших людей відбуваються незначні позитивні зміни. Виявлено статистично значущі розбіжності (при $p < 0,05$) між студентами 1, 3 та 4 курсів за факторами «оцінка» та «активність» Особистісного диферен-

ціалу – протягом чотирьох років навчання зростає рівень привабливості та поваги до оточуючих. Суттєві зміни виявлено у кількості позитивних характеристик в етнічних гетеростереотипах студентів 1 та 4 курсів (при $p < 0,05$) – впродовж усього періоду навчання з досягненням позитивних результатів міжкультурної адаптації поступово зростає схильність приязно ставитися до інших людей. Статистично значущих змін у індексах доброзичливості і лідерства за Методикою МДМС Л. Собчик та оцінках за базовими переконаннями щодо доброти людей та соціального цинізму за Опитувальником ШБП Р. Янофф-Бульман виявлено не було (див. табл. 3).

Дані табл. 4 засвідчують наявність певних змін в уявленнях про оточуючий світ, які відбуваються у свідомості студентів-іноземців протягом навчання. Зокрема, у студентів 4 курсу (порівняно з 1 при статистичній значущості розбіжностей при $p < 0,05$) відзначається зростання впевненості у наявності багатьох можливих варіантів розв'язання складних життєвих ситуацій. Також у студентів 4 курсу

Таблиця 4

Особливості уявлень про оточуючий світ іноземних студентів протягом навчання в Україні

Курси*	SAS			ШБП			
	Соціальна гнучкість	Контроль долі	Релігійність	Прихильність оточуючого світу	Справедливість світу	Контрольованість світу	Випадковість як принцип розподілення
1(1)	3,24	3,33	3,38	3,43	3,61	3,39	3,91
1(2)	3,15	3,37	3,41	3,39	3,59	3,32	4,01
2	3,31	3,29	3,45	3,51	3,64	3,41	3,86
3	3,67	3,21	3,39	3,78	3,71	3,54	3,67
4	3,89	3,23	3,32	4,02	3,8	3,59	3,69

Примітки: * – 1(1) – перший курс на початку навчання, 1(2) – перший курс після півроку навчання.

(порівняно з 1 при статистичній значущості розбіжностей при $p < 0,01$) виявлені більш високі оцінки за переконанням у прихильності оточуючого світу за Шкалою базових переконань. Зміни, що відбуваються в інтенсивності інших уявлень та вірувань, не досягають рівня статистичної значущості (див. табл. 4).

Дані табл. 5 засвідчують, що особливості образу життя у картині світу іноземних студентів зазнають деяких, не досить суттєвих, змін протягом чотирьох років навчання. Так, відзначаються розбіжності між студентами 1 та 4 курсів, та лише за такими змістовими компонентами картини світу як наявність цілей на майбутнє (шкала «цілі»; статистична значущість розбіжностей при $p < 0,01$). Також у студентів 4 курсу (порівняно з 1 при значущості розбіжностей при $p < 0,05$) виявлено зростання задоволеності досягнутими життєвими результатами (шкала «результат» – див. табл. 5).

Висновки. У дослідженні визначено динаміку показників міжкультурної адаптації та змістових особливостей картини світу студентів-іноземців.

Отримані результати дозволяють дійти таких висновків:

- навіть за умов відсутності систематизованої психологічної підтримки міжкультурної адаптації в показниках успішності пристосування студентів-іноземців до нових соціокультурних умов протягом чотирьох років навчання відбуваються певні позитивні зрушення;
- інтенсивність некерованих позитивних зрушень є досить помірною та залишає актуальною проблему визначення психологічних механізмів та факторів забезпечення успішного навчання освітніх мігрантів;
- за звичайних умов організації навчально-виховного процесу у змістових особливостях картини світу студентів-іноземців відбуваються досить незначні трансформації: зростання самоповаги та самоприйняття, укріплення схильності покладатися на власні зусилля; збільшення симпатії до оточуючих; зміцнення переконання у прихильності оточуючого світу; зростання таких компонентів осмисленості

життя, як наявність цілей на майбутнє та задоволення досягнутими життєвими результатами;

- оптимізація картини світу студентів-іноземців з метою забезпечення більшої успішності їх міжкультурної адаптації потребує впровадження спеціальних програм психолого-

педагогічної підтримки.

Перспективи подальших досліджень мають полягати у вивченні психологічних механізмів, форм та факторів оптимізації змістових особливостей картини світу студентів-іноземців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К. : ТОВ Довіра, 2007. – 205 с.
2. Берулава Г.А. Образ мира как ориентировочная основа индивидуальных паттернов психической активности / Г.А. Берулава, М.М. Берулава // Роль стереотипов в психической активности личности. – М. : Изд-во «Гуманитарная наука», 2010. – 157 с.
3. Иванова Н.Л. Межкультурная адаптация студентов / Н.Л. Иванова, И.А. Мнацаканян // Вопросы психологии. – 2006. – № 5. – С.90–99.
4. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Т.Г. Стефаненко. – М. : Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. – 320 с.
5. Oberg K. Cultural Shock : Adjustment to new cultural environments / K. Oberg // Practical anthropology. – 1960. – № 7. – P. 177–182.